
Stanisław Vincenz

AZ OROSZOK BEJÖVETELE

Részlet

Pálfalvi Lajos fordítása

A Tatár-hágó

I

1939-ben szűkebb hazámban, a Keleti-Kárpátok rejtekében, falun ért a háború kitörése. Azon az emlékezetes vasárnapon, szeptember 17-én, mint megtudhattuk a rádióból, az oroszok átlépték a Köztársaság keleti határát, hogy „elejét vegyék a váratlan komplikációknak” stb., majd figyelmesen meghallgattam Molotov népbiztos úr beszédét. Ezek után úgy döntöttem, hogy átmegegyek Magyarországra. A nagyobbik fiammal indulok útnak, aki csak most érkezett haza vakációra Angliából, és minél előbb vissza kellett volna térnie, hogy befejezze fizikából írt doktoriját. Velünk jön két nálunk vendégeskedő barátom, az ismert varsói irodalmár és a lengyel hadsereg kapitánya. Elhatároztam, hogy Magyarországon járok utána annak, tényleg elfogadható-e a menekültek helyzete, közben szerzek svájci vízumot, aztán majd „valahogy” áthozom a családot Magyarországra.

Hogy kiszellőztessenem a fejből a fölkkavaró gondolatokat és aggodalmakat, elhagytam a súlyos gondoktól egyre nyomasztóbbá váló helyiséget. Kimentem a parkba, az erdő szélére, talán azért is, hogy elbúcsúzzam családuknak otthonától. Végigmentem a fason, egészen a kis templomig. Olyan volt, mintha a mi családi kápolnánk volna, de valójában a bánya munkásait és településünk minden lengyel katolikusát szolgáltatta. Épp vége lett a misének, hallottam, hogy az „*Isten, ki Lengyelhont...*” éneklük a régi, nyikorgó harmónium kíséretével, aztán a gyerekek csapatostul özönlöttek ki a templomból. Tízéves unokahúgom, Alinka ugrándozott az élen, de nem a faszor felé tartott, hanem lefelé indult a füves domboldalon. Rohant utána a többi kislány, mind bányászgyerek. Mindez a legvidámabb vasárnapi hangulatban zajlott, nyilván némi megkönnyebbüléssel fogadták, hogy véget ért a hosszú énekes mise. A templomból kitóduló emberek közül még senki sem tudott a legfontosabb hírről. Néztem a hancúrozó gyereksereget, még nem szellőzött ki a fejem teljesen, egyszer csak arra gondoltam: „nem tudják, mi vár rájuk”. Babonásan rögtön meg is bántam, hogy ilyesmi jutott eszembe, később még több okom lett erre. Mert hamarosan elvitték Alinkát és az édesanyját is, egymástól különválasztva, nem egészen hat hónap múlva érkeztek meg a Szibéria középső részén található Szemipalatyinszkba.

Nem sokkal később elmentem nyolcvanasetendős apámhoz, hogy elmondjam neki, miért megyek el. Tudott már a hírről. Természetéből adódóan szófukar volt, s akkor már búskomornak látszott. A cipője orrát bámulta. Emlékszem, valahogy úgy nézett rá, mint egy öreg fűrómester a beszélgetett olajkútra. Meg akartam nyugtatni, de haragosan rám förmedt: „Mit számít ez nekem! Jönnek a hunok, innen vagy amonnan, füttyölök rájuk.” Azt is mondtam, hogy aggódom az egészségéért, de türelmetlenül félbeszakított: „Gyáva embernek f...gal harangoznak. Azt hiszed, hogy olyanokra

ácsingózik a halál, mint én? Pfu!” Fölfedtem utazási szándékomat, mire röviden ennyit mondott: „Nagy kár, de muszáj. Csak ne mászkálj át oda-vissza a határon.” Nem beszélt le, nem is tartott vissza, de amikor búcsúztam, azt mondta: „Várj még egy perctet.” De rögtön hozzátette: „Ne, mégse, menj csak, mert elkésel.”

Miért menjek el? Még a csavargó Odüsszeusz, a bujdosók patrónusa, aki városokat hódított meg és pusztított el, még ő is húzta-halasztotta az indulást, kibúvót keresett, mielőtt ilyen pályára adta a fejét. Állítólag bolondnak tette magát, amikor eljöttek érte az Atreidák. De a nép hangja erősebb volt, mennie kellett.

De én ilyen helyzetben miért ne maradhatnék? Az olajkutakon, ezen az öreg és ki-merült olajbányán kívül, amit apám mindig olajütőnek hívott, földműves gazdaságunk és nagy gyümölcsösünk is volt. Arra számíthattam, hogy még egy esetleges földosztás után is marad annyi, amiből meg tudunk élni. Külföldön nem volt se pénzem, se nekem fönntartott állásom. Egyáltalán nem volt valutám vagy aranyam. Viszont elmúltam már ötvenéves, és nem számítottam semmiféle közvetlen veszélyre.

De máris magam előtt láttam az áttörhetetlen falat, ami elválaszt a mi egész világunktól. Annyit biztosan tudtam: az oroszok bevonulásával kezdetét veszi a világtól való teljes elszigetelődés és valamiféle permanens hadiállapot. Ezenkívül rengeteget kell majd futkosni egy kiló cukorért, protekciót kell keresnem ahhoz, hogy megtalálják a cipőmet, sok időt kell majd sorban állással töltenem. Ráadásul elismeréssel, ha ugyan nem rajongó lelkesedéssel kell tekinteni nemcsak a szovjet rezsim legfelsőbb vezetőire, hanem minden járási potentátot is meg kell süvegelni. Na nem, ez nem nekem való.

Pontosan ezeket az indítékokat említettem a Cseremos menti Žabiében található, a turisták körében igen népszerű fogadó tulajdonosának, az áldott emlékű Lejzor Gertnernek, aki le akart beszélni a menekülésről. Pedig az ő véleményére tényleg adtam, mert ő volt az egyetlen az ismerőseim közül, aki mintegy tíz nappal korábban világosan látta, hogy hamarosan kezdetét veszi a szovjet megszállás. Azt súgta nekem: „Éjszaka nem tudok aludni. Ezek biztos, hogy bejönnek!”

Nem volt könnyű a döntés, de még aznap meg kellett hozni. Mindenki elfogadta nálunk a németekkel folytatott háborút, talán még a pacifisták is. Jó, de mi legyen az oroszokkal? Mi ez? Támadás, a németek ellen védelmet nyújtó protektorátus vagy jó alkalom a megszállásra? Szóval, ki tudja, ha egy vagy két nemzedékkel korábban, olyan korban élek, amikor az emberek egy lépést sem tettek jóslat nélkül, talán elmegyek tanácsot kérni egy hucul jóvendőmondóhoz, vagy fölkeresem a hászid rabbit Kutyban. Családunkban kikérték a jósok véleményét, még a legkomolyabb dolgokban, például súlyos betegségek esetén is. Sokáig megmaradt a családtagok emlékezetében, hogy a tanácsok egyértelműen beváltak. A jóvendőmondók hallgatták a szél suttogását, a víz csobogását, ezenkívül nagyon szívesen jósoltak tehénbőgésből, a rabbik pedig könyvekből, ahol számos útmutatást találtak, mert jó sok precedenst és analógiát ismertek. Csak hát kételyeim voltak afelől, hogy találnak például a régi könyvekben ilyen elképesztő és váratlan eseményre. De túl későn győződtem meg arról, hogy bármit jóslat volna is valamelyik jóvendőmondó az említettek közül, az sokkal értelmesebb és tisztességesebb lett volna a politikusok találgatásainál. Ha az olvasó a jóslás iránti vonzalmamról értesülve húzza az orrát, arra szeretném biztatni, nézzen utána, fölhagytak-e már a népi Kínában azzal az ősrégi gyakorlattal, hogy a jövőről kérdezik a Konfuciusznak tulajdonított könyvet, a JI-KING-et, vagy napjainkban is köztisztületnek örvendő-e.

Végül emlékezetembe idéztem honfitársaim, a hegyi gazdák hagyományos jó tanácsát: „Ha váratlanul rátörnek az otthonodra, menekülj a legközelebbi erdőbe, légy ré-

sen, tartsd nyitva a szemed, menj vissza, mihelyt eltűntek a rablók, és ha egy mód van rá, szerezd vissza a házadat.”

A legközelebbi „erdő”, ahol úgy-ahogy el lehetett bújni, külföldön, a legközelebbi határon túl van: Magyarország. Bár tudtam, hogy az egész hivatalos evakuáció Romániába mint szövetséges országba vezet, de azt is tudtam, milyen kellemetlen lehet a torlódás, a pánik és a menekültek kiszipolyozása egy olyan határon, ahol tömegesen kelnek át, így rögtön el is ment a kedvem az egésztől. Magyarországot választottam. Honnan tudtam, hogy beengednek minket Magyarországra, ott pedig nem romlanak le annyira a diplomáciai szokások, hogy központi parancsra kiadnak minket a németeknek? Azt feleltem az ilyen kételyekre, hogy régóta ismerem Magyarországot, persze a szövetség az szövetség (akkor már közel állt Németországhoz), de a lengyelek iránti érzelmek a mai konjunktúránál régebbi hagyományokon alapulnak, erősek, és azok is maradnak. Ezenkívül elterjedt az a hír is, hogy a németek nemrég követelték, engedjék át csapataikat Lengyelország felé, a magyarok pedig megtagadták a hozzájárulást. De mindent egybevéve érzelmekre és kósza hírekre hagyatkozhattunk, semmit sem vehettünk biztosra, már csak azért sem, mert teljesen váratlanul új helyzet állt elő. Kockáztatni kellett. Elhatároztam, hogy teszünk egy próbát, mintha előreküldenék egy kisebb járőrcsapatot.

Bár sűrgetett az idő, mielőtt útnak indultam, rászántam néhány órát arra, hogy elég alapos szemlét tartsak könyvszekrényeink és könyvespolcaink fölött, megelőzve a hivatalos szovjet házkutatást. Nem mintha kifejezetten szovjetellenes könyveket gyűjtöttem volna, csak arra az esetre készültem föl, ha könyveink fölkeltenék a nevezetes és állítólag éber szovjet rendőrség érdeklődését. Végtére is volt elég sok orosz és ukrán könyvünk, ezek közül jó néhányat emigrációban adtak ki, hisz a legutóbbi időig igen élénk kiadói tevékenységet folytatott az emigráció. Irodalmi művek mellett voltak a polcon a maguk nemében egyedülálló emlékiratok a polgárháborús időszakból, szolid, helyenként mégis politikai színezetű írások, de voltak szociológiai és statisztikai kiadványok is, mint például az igen becses *Voproszi Gyerevnyi*, egy berlini havi folyóirat, amit még az eszerek adtak ki annak idején. Szerencsére a könyvtár úgy-ahogy rendben volt, ezek a kiadványok az egyik szekrény sarkában lapultak. Gondosan kiválogattuk és elégettük azokat, amelyektől tartottunk, hogy ne veszélyeztessük az összes többi, ami ott maradt, mert ha Oroszországra gondoltunk, eszünkbe jutott a cári csendőrség és a házkutatások. Igaz, kár volt ezekért az emberi hangokért, ezekért a könyvekért, melyek közül jó néhány gyorsan és örökre eltűnt a könyvpiacról. Akkor még nem volt bennünk kellő képzelőerő, nem gondoltuk, hogy minden vagy majdnem minden könyvünk elpusztul. A háziak közül néhányan rögtön és bátran tiltakoztak a művelet ellen. Főként azzal érveltek, hogy nem szovjet, hanem lengyel állampolgárok vagyunk, ezért ha elfoglalják is országunkat, nem rendelkezhetnek velünk. De hát egyébként sem tiltották meg semmiféle rendelettel az ilyen könyvek birtoklását, majd ha a megszálló hatóságok kiadják a parancsot, akkor is ráérünk gondolkodni azon, hogy eltávolítsuk-e őket. Bár ezek a hangok igen határozottak voltak, némi makacsságot tanúsítván elégettem a könyveket. A szekrény homályos belseje felé hajló fejek körül a legkülönbözőbb árnyak és félelmek keringtek. Mint később kiderült, ezek az aggályok lényegében nevetségesek voltak, gondolom, világos, miért. Mert a most berendezkedő hatalom sok mindenben teljesen más volt, mint a cári. A cári hatóságoknak ugyanis kicsinyeseknek kellett lenniük, mert a cári uralom idején lehetett bizonyos hatásuk a különféle típusú értelmiségieknek.

Hisz voltak magánnyomdák, papír is lehetett magánkézben, voltak viszonylag független egyetemek és könyvesboltok. Most pedig? Az új, erős kormányok tudták, hogy az úgynevezett értelmiségi ártalmatlan, sőt ha könyvek között akarja fönntartani magát, még hasznot is hajthat, állami szolgálatba lép, és végeredményben megszűnik értelmiséginek lenni, mert légüres térben nincs helyük értelmiségieknek. Az ilyen kormány nem a tudattól, nem az óvatos duhaj értelmiségiektől tart, csak egy dologtól fél: a széles tömegek néma és konok ellenállásától, ebből a szempontból különösen veszélyesek lehetnek a parasztok egy olyan átmeneti időszakban, amikor még nincsenek kellő hatékonyságú megtorló intézkedések. Talán nem is annyira ellenállásról, mint inkább az elemek bénult és néma tehetetlenségéről lehet szó.

II

Szeptember 18-án korán reggel ott voltunk a magyar határon, az évszázadok óta Tatárnak nevezett hágón. A Prut egyik mellékfolyócskája, a Prutec mellett lassan, enyhén emelkedik a terep, a hegyek és havasi rétek szelíden ereszkednek le, és természetes kapuvá szélesednek, mintha gond nélkül át akarnák engedni a menekülteket. A Tatár-hágó évszázadok óta könnyítette a menekülést Magyarországra, nemegyszer igen népes csoportok számára is, amelyek nem sok mindent hoztak magukkal a vagyonukból, rendszerint csak az életüket tudták megmenteni a váratlan tatár támadások vagy betörések elől. Ezek főként rabló hadjáratok voltak, céljuk a lakosság elhurcolása. Gyakran rabszolga-kereskedők pénzelték, ha a kis-ázsiai piacokon igény mutatkozott úgynevezett jászirra, azaz fogolyra. Hirtelen csaptak le a fölfegyverzett rablók, észrevétlenül hatoltak át a sztyeppén a lakott településekig, ott elpusztították a falvak és kisvárosok jószágállományát, legyilkolták az öregeket és mindenki más is, akit nem lehetett jászirként eladni. Néha a lakosság igen jelentős részét elhurcolták. Mivel hirtelen csaptak le és gyorsan mozogtak a tatár csapatok e hatalmas területen, a Nemes Köztársaság egységei csak nehezen tudták utolérni a rablókat és kiszabadítani a jászirokat. Így az évszázadok során a békés és meghitt Tatár-hágó különösen baljós hírnévre tett szert.

És most, korán reggel itt vagyunk mindannyian együtt a Tatár-hágón, mint a régi időkben. Mögöttünk és előttünk sokatmondó távlatok, történelmi emlékek: északkeleten régebbiek – a tatárok, délen egyáltalán nem régiek és valamivel derűsebbek – az Osztrák–Magyar Monarchia 1914-ből és 1916-ból, amikor még volt hova menekülni.

„A megboldogult Ausztria.” Mennyi különös gondolatot ébreszt ez a csúful és hálátlanul fogalmazott népszerű mondás. Végül is nem kis föderáció volt, ma már csak beszélnek és ábrándoznak ilyesmiről. Mennyi értelmetlen szitkot zúdítottak rá! Nem kell történéznek vagy hivatásos politikusnak lenni ahhoz, hogy gond nélkül emlékeztünkbe idézzük azokat a hivatásos politikusokat, akiket később elriasztott a vakmerő támadó lábdobbanása, még később pedig örökre megbénított a rendőrség palotaforradalma. Annak idején még úgy szerezték lovaginak korántsem nevezhető sarkantyúikat, hogy még rúgtak egyet az elbukó Ausztrián. De hisz végül saját magukba rúgtak.

S íme, itt látható előttünk a hágóról Magyarország, a régi Ausztria maradványa. Néhány honfitársunk, aki még úgy-ahogy megőrizte emlékezetét, legalább annyival kellemesebben kezdte érezni magát, mint amikor a hegyi vándor az orkán és a jégeső elől valamivel lejjebb, a csöndesen csöpörgő langyos esőben keres menedéket.

Ezen a reggelen gyönyörű idő volt a hágó szelíd lankáin. Ha valaki megkérdezi, kiderül, mindannyian úgy érezzük, hogy semmi kedvünk elindulni lefelé a hágóból, mert ekkor még nem úgy veszítettük el a paradicsomot, mint Milton lázadói, akik az égből zuhantak a mélységbe: „*Oh, how unlike the place from whence they fell!*”^{*} Bár időben messze voltunk bármiféle önkéntes föderációtól, és egész közel az olyanokhoz, amelyektől csillagokat lát az ember, meg egy olyan korszakhoz, amikor emberek milliói felejtik el, mit jelent az, hogy ház, talán nincs is szükségük ilyen idejétmúlt eszmére. De hát mi még közel voltunk az otthonunkhoz, még nem hagytuk el a hazánkat. Barátsággal fogadtak a magyarok, nem voltak nehézségeink.

Lassanként magán- és állami repülőgépek érkeztek a határra, sokan bricskával jöttek. Rengeteg jablonicai és környékbeli parasztasszony is kint volt a hágón. A hucul népre jellemző illemtudással tömegestül jöttek ki a hágóra, hoztak tejet, túró, gyümölcsöt és kenyeret, hogy ingyen megetessék ezeket a szegény „uraságokat”, a menekülteket. Mintha megismertem volna egyik-másik öregasszonyt, ők is úgy néztek rám, mintha régi ismerősök volnánk. Szóba elegyedtem egyikükkel: „Nagy nyomorúság ez, mamika, nem igaz?” Közmondással felelt: „Ej, uracskám, ha csak egy bajunk van, az meg istenes, de hét csapás, kispajtás – az ám a nyomorúság”.

A Tatár-hágón nem volt a menekültek között nagyon fontos vagy hivatalos személyiség, mert az ilyenek Romániának vették útjukat. A menekültek a hágón a magánemberek kategóriájába tartoztak, ha keveredtek is közénk magasabb rangú hivatalnokok, úgy viselkedtek, mint a többiek, nem hivatali gálában jártak.

De csak nem akart megindulni a beszélgetés még a jó ismerősök között sem. Néha-néha egyikünk úgy érezte, muszáj megszólalnia, de rögtön belefojtotta valami a szót. Mindezzel együtt a hágón mindenki tisztességgel és derekasan tartotta magát, a legcsekélyebb mértékben sem sértette meg a jó modort, de minél illedelmesebbek voltunk, annál inkább olyan pofát vágtunk, mint az éhenkórász kutya, ha nagyon forró ételt tesznek a tányérjába. Nem lehettünk már optimisták, ahhoz túl frissek voltak az emlékeink, és túlságosan evidensnek látszott, hogy a teljes nemzeti egység optimizmusa pontosan oda vezetett minket, ahol éppen tartózkodtunk. Nem illett pesszimistának lenni, s mint már említettem, a jó modor nem szenvedett csorbát. Bár egyáltalán nem lettünk démonok, mint Milton száműzöttjei, akik elvesztették a paradicsomot, mert minket nem az örök Fény, nem is a legfőbb Értelme üzött ki, csak a saját józan eszünk, mégis azt hittük, Milton hőseinek alternatívája előtt állunk: „*What reinforcement may we gain from hope, if not what resolution from despair?*”^{**} De nem! Tán egyikünk sem adta kétségbeesésre a fejét a kín miatt. Igaz, bátortást a távoli szövetségesektől vártunk, mert a reménynek még nem jött el az ideje.

Ami igazából soha nem tekinthető a világról mondott teljes igazságnak, az még kevésbé állja meg a helyét a változás igényét hozó fordulatok idején, amelyek leleplezik az emberek és hiedelmek neveltségességét, s amíg lehet, nevetéssel és tréfával szabadítanak meg a zavarodottságtól vagy akár a tompa kétségbeeséstől is. Ugyanígy a hágón is közszájon forogtak a „mi” szócskára épülő tréfák. A „mi kormányunk”, „miniszterünk” stb., ez is, az is a „miénk”. Nem tudni, hogyan és miről jutott eszébe valakinek egy régi anekdota egy száz évvel azelőtt élt császári kamarásról, aki a Prut és a Dnyeszter közti Pokuciében töltötte be tisztségét, s hallani sem akart a császár rende-

* „*Mily más e hely, mint honnan estek ők!*” (Jánosy István fordítása.) – *A ford.*

** „*Mi bátortást adhat a remény, s ha nem! mi elhatározást a kín?*” (Jánosy István fordítása.) – *A ford.*

leteiről, még a jobbagység megszűntetése után is olyan elviselhetetlenül komisz volt a parasztokhoz, hogy azt mondták róla a parasztok a falujában: „A *mi* urunk, de az ördög megmakacsolta magát, és azt mondja, hogy az *övé*.” Mindenki szívből nevetett az anekdotán, de, el kell ismerni, kissé el is gondolkoztatott minket.

„Ebben az esetben melyik ördög mondja, hogy az *övé*? Az a gyönyörűen testet öltött hitleri német? Vagy inkább a *mi* saját, nemzeti ördögünk? Ami tegnap úgy elvakított, hogy végül még egyesített is minket? Hol az az ördög? Minden nemzetnek megvan a maga ördöge?”

Ki tudhatja, így vagy másképp gondolták ezt ott a hágón a menekültek? Mindenesetre senkinek sem volt kedve elrontani a maradék jókedvét azzal, hogy mindezt végiggondolja. Egyébként nem sokáig volt kedvünk viccelődni. S ami még rosszabb, nem hittek már a tekintélyekben, még a hucul jóvendőmondókban és a hászid rabbikban sem hitt már senki. Csak a szövetségesekben hittek. De a szövetségesek hallgattak.

Egyvalami, emlékszem, mégiscsak megkülönböztette azokat a menekülteket ott a Tatár-hágón számos későbbi bajtársunktól. Legalább egyvalamit nem követtek el tömegesen: nem nyújtották be a számlát nemrég elvesztett illúzióikért. Itt nem kiabált és nem mentegetőzött senki: „Nem én voltam, nem mi voltunk, nem a nemzet, mindenért a kormány a felelős.” Nem hagyta cserben őket az emlékezetük, nem tagadták le, hogy tegnap még egyesek voltak a kormánnyal az össznemzeti reménységben. Nem vádoltak senkit, így nem váltunk még nevetségesebbé, hisz már úgyszólván tragikusan nevetségesesek voltunk.

A Tatár-hágón a gondviselés jóvoltából egyelőre még nem kaptunk „tatár híreket”. Régi korokban így hívták a tatár támadásokról, betörésekről és portyákról szóló híreket, ez a kifejezés ma is rémhíreket és pánikkeltő szóbeszédet jelent. Bár végül is senkinek sem lehetett virágos jókedve, verőfényben ragyogott a hágó, mint a tisztító tűz, s ez a csodaszép idő minket is derűssé tett.

Ugyanakkor ez a fény, elhallgatott és suttogva kimondott aggályok formájában, egész más, nem tisztító tűz-, hanem pokolbéli, ráadásul elég új keletű emlékeket idézett bennünk. Ez a vendégszerető hágó tele volt kocsikkal és emberekkel, menekültekkel és helybeli huculokkal egyaránt, kicsit följebb pedig rengeteg állat legelészett. Ilyen tiszta időben, kitűnő látási viszonyok mellett igazán kitűnő célpontok lettünk volna, ha a Kondor, a híres német repülőraj a hágót választja úti céljának, hogy búcsút vehessen tőlünk. E repülő fiatal személyzete megmámorosodott a győzelmeiktől, nagy előszeretettel használták ki az ilyen alkalmakat, hogy újabb győzelmeket arathassanak. Nem bölcs dolog a hágón táborozni – pusmogták itt is, ott is. Földézték az elmúlt napok szörnyűségeit.

Az ilyen emlékek és gondolatok újabb gondolatokhoz kapcsolódtak.

Azt mondta az egyik idősebb hivatalnok valamivel hangosabban, félig komolyan, félig tréfálkozva: „Ezek odafönn vagy jönnek, vagy nem, de a végén úgyszólván elmennek, de ha amazok letről, az országútról rajtunk ütnek, akkor végünk.” Egy fiatal festő (nemrég még közigazgatási tisztviselő) megértette és elnevette magát: „Hát igen, akkor beigazolódnak a régi mondások, és szánthatjuk a sztyeppét a tatároknak Honcsariha felé.”

Még egy tatár emlék, méghozzá milyen aktuális. Ezt csak később értették meg azok, akiknek elvitték a rokonait, de nem ám az úgynevezett Mohila Honcsarihi környékére, azaz a nem túl távoli szűzföldekre, hanem a végtelen kazah sztyeppékre vagy még annál is messzebbre. Milyen gyönyörűen tárul ki előttünk a történelmi horizonttal együtt a térbeli horizont is. Apáink horizontja olyan szűkös volt, hogy valahová a világ végére képzeltek Mohila Honcsarihit, azok viszont, akiket korunkban az emberek

tömegeit elnyelő végtelen sztyeppékre számúztak, sajnálták, hogy nem maradhattak olyan közeli helyen, mint Mohila Honcsarihi.

Bár szinte mindenki Lengyelországban hagyta a családját, ott a hágón még nem számoltunk ezekkel a tatár vagy sztyepei kilátásokkal. Vagy inkább nem vettük elég komolyan mindezt, azt hittük, velünk nem tehetnek ilyesmit, ez tömegesen nem fordulhat elő, hisz *lengyel állampolgárok* vagyunk, nem pedig szovjetek. Sőt némelyek önhittségükben elégedetten jelentették ki: ha egyszer *nekünk* már sikerült meglépni az oroszok elől, pedig velünk esetleg lehetett volna valami elszámolnivalójuk, akkor ugyan mi bajuk lehetne azoknak a szerencsétleneknek, akik otthon maradtak, mit csinálhatnának velük, és főként miért bántanák őket?...

A korszakot megörökítő emlékiratírók néha nagy előszeretettel idézik a legkülönbözőbb helyeken hallott mulatságos kuriózumokat, vagyis a különösen értelmetlen mondásokat, mert az ilyen meglepő fordulat, akárcsak a váratlanul kitörő tűzvész, elképesztő ötleteket ad az embernek. A hágón épp fordítva volt, olyan mondásokat hallott az ember, amelyek az adott pillanatban annyiban számítottak kuriózumnak, hogy józan észre vallottak, nevezetesen azt taglalták, hogy Oroszország hamarosan összeütkezik Németországgal. Még különösebb, hogy ezt olyan emberek mondták, akik az oroszok elől menekültek, egyik-másik még várt is valamit a jövőben Oroszország hadba lépésétől. De a mi kis csoportunkat túlságosan aggasztotta Lvov és szűkebb hazánk, Kelet-Galícia sorsa. Föderalisták voltunk, hallgattunk a józan ész szavára, és ragaszkodtunk a közép-európai föderáció gondolatához, bár nem sokat tettünk érte.

Ezek az emlékek inkább szomorkásak, mint mulatságosak. Mert még egy ilyen behódoló korban is, mint a mostani, amikor csak a legnagyobb rablóvezérek nagyságát ismerik el, az a néhány megmaradt föderalista, mint napjainkban Nyugaton, bár szintén nem csinál semmit, olyan vakító glóriában sétálhatna, hogy azt észre kellene venniük a kortársaknak. Amikor gyerekkorunkban dajkánk szentképeket mutatott, föl volt háborodva, hogy bármilyen nagy fénykör van is a szentek feje körül, az elvetemült, megátalkodott bűnösök így is üldözni merészelték őket. A mai föderalistákat nem üldözi senki. Nyilván a legyőzött, de nemes lelkek között vannak a mennyekben lengyel, cseh és litván társaikkal együtt.

Végül is nem a politikai fejtegetések miatt maradtak emlékezetesek azok az emberek, akikkel a Tatár-hágón találkoztam. Már néhány nappal később se lehetett volna mind összegyűjteni, most meg már ugyan hol keresném őket? Túl terjedelmes a tér és az idő, ami elnyelte ezeket az embereket. Szíriától, Afrikától, Olaszországtól, Angliától, Írországtól, Franciaországtól egészen az Egyesült Államokig, Jamaicáig és Ausztráliáig tart. Néhányan visszatértek hazájukba, és eltűntek Auschwitzban vagy Szibériában. Rengetegen odavesztek útközben, de a többieket ez sem rettentette el, csontjaik sok-sok ország sírkertjeiben nyugszanak, mert nem hagyták deportálni magukat a Kusztanaji körzetbe.

Szeretnék megemlékezni róluk, mert a véletlenek különös összjátéka folytán ez a nemzeti „delegáció”, bár senki sem választotta ki őket, valamiképpen tanúságot tett. Hisz az ókori Görögországban sorsolással választottak. Azt mondhatná erre valaki megvetően: ez a menekültek demokráciája. Annyira megrontotta a közvéleményt a siker filozófiája, hogy nemegyszer maga a menekülés ténye is a menekültek ellen felhasználható bizonyítékul szolgál. Azokban az időkben, amikor már színre lépett a „nemzet”, az ember mindenkivel beszél és érintkezik, mindenkivel, vagyis senkivel. Találkozni a hágón ezzel a sajátos nemzeti delegációval azzal az előnnyel járt, hogy az ember nem mindenkivel, hanem minden egyes emberrel beszélgetett.

III

Bár áttetsző tisztán ragyogott a fény a Tatár-hágón, nem bántó, hanem megnyugtató és csábító volt. Ha ilyen kitűnő látási viszonyok mellett szórni kezdenék ránk a bombákat odafönről, könnyű és bőséges aratásra számíthatnának. De végül is talán minden menekült közül épp mi voltunk leginkább a sors kegyeltjei. Nemcsak hogy nem voltak a nyomunkban semmiféle üldözők, nem volt a határon sem torlódás, sem fosztogatás, sem pánik, de még csak sietség sem. A napsütötte hágó nyári melegé és a magyar határőrök nem kevésbé jóindulatú nyugalma lehetővé tette számunkra, hogy még mozdulataink nyugalma is megőrizzük. Nem tört ki rajtunk a menekültláz, ami olyan nehezen egyeztethető össze a méltósággal. Akkor olvastam föl társaimnak ezt az idézetet a PURGATORIO harmadik énekéből:

*„Quando li piedi suoi lasciar la fretta,
Che l'onestade ad ogni atto dismaga”**

és barátunk, aki hozzám hasonlóan vastag jegyzetfüzetet hordott magánál, rögtön föl is írta ezt az idézetet. Bár arra vártunk, hogy a magyarok fölnyissák a sorompót, annyiban hasonlítottunk a tisztító tűzben égő lelkekre, hogy inkább magunkon kívülre, mint magunk elé néztünk. Ha a tudat nem sziszegné a fülünkbe, a döntésünk pedig nem úzne egyre tovább, nem hajtogatná: „indulás, előre”, visszafordulhatnánk a hágóról, és hazatérhetnénk, hogy békésen haljunk meg, ne azon törjük a fejünket, mikor tesszük a legjobbat. De az aggodalom lesben áll, mint a holló vagy a keselyű, és lecsap a magasból, a legrejtettebb zugokat keresi.

Messze volt még dél, és a magyar vámtisztviselők már ellenőrizték iratainkat közvetlenül a határon, az országúton egy kisasztalnál. Nyoma sem volt szigornak, formáságoknak, elnézők és jóindulatúak voltak, bár alig néhányunknak volt külföldi útlevele, még kevesebben voltak olyanok, akik vízumot is beszerettek. Fölemelték a sorompót, és mehettünk tovább. Ahogy cikcakkban mentünk lefelé, négyfős társaságunkon belül hihetetlenül fölélénkült az eszmecsere, mert, bár mintha nyugodtabbak lettünk volna, helyzetünkhöz jobban illett volna valamiféle lázas állapot a reménytelenség és a remény között. Ezért amikor magunkra maradtunk, kezdett felszínre kerülni az, ami bennünk és nyilván másokban is fortyogott. Miután mi személy szerint biztonságba kerültünk, nyomasztóbb lett a légkör, mert megint lehetett és kellett is gondolkodni a sorsunkon. És hogy lehet itt gondolkodni, hisz mintha csak a fejünk volna szabad, kezünk-lábunk meg van kötözve, a legszorosabban persze a szívünk van gúzsba kötve.

Megint megpróbáltuk elképzelni ezt a teljesen példátlan helyzetet. E két gigantikus rendszer, bár eddig mintha halálos ellenségek lettek volna, szövetszaggassák és megfojtsák országunkat. Elemi csapásként zúdultak ránk, az egyik, mint a mennydörgő lavina, a másik meg néma csöndben, mint a morénát görgető gleccser. Precíz együttműködésük mutatja csak meg, milyen kétségbeejtő a helyzetünk. Ugyanezt érezték az egész országban. Milyen veszély fenyegeti velünk együtt a többi népet és egész Európát? Berlinből ezeréves Reichet ígértek nekünk, Moszkvából meg nem is holmi ezer évet, ha-

* „Amint láttam, hogy lassabban siet, / s méltóságát nem veszti, futva, lépte” (Babits Mihály fordítása.) – A ford.

nem végtelen fölszabadulást hozó végső harcot. Mivel vigasztalódhattunk volna? Bízhattunk volna a szövetségeseinkben, de pontosan ezen a téren voltak kínzó kétségeink. Vegyünk egy nagyon távoli példát: mivel vigasztalódhattak volna a babiloniak a nagy katasztrófa után, kb. időszámításunk előtt 1500-ban, miután Asszíria elfoglalta Babilont? Hát azzal, hogy mindez legfőljebb kilencszáz évig tart, mert már időszámításunk előtt 612-ben egyszer s mindenkorra szétzúzzák Asszíriát. Azért ennyire jó még nem volt a látásunk, nem lettünk próféták. Nincs hát abban semmi különös, hogy mind-egyikünk mondta a maga rögeszméit, csak dörmögtünk, mint a medvék, ha fölébrednek télen a barlangjukban.

Nem könnyű elhinni, de némi megfontolás után könnyű megérteni, hogy további fejtegetéseink vezérfonalául Machiavelli szolgált. Akkori jegyzetfüzetemben többször is említettem, de inkább mellőzöm az akadémikus okfejtést, mert őszintén szólva akkor még nem voltunk pragmatisták. Esszéista és politikai gondolkodó barátunknak véletlenül még sikerült zsebre dugnia egy könyvecskét, s most súlyos szavakat suttozott nekünk A FEJEDELEM-ből. Már hónapok óta aggasztotta, sőt rémisztette az egyesült nemzet egy húron pendülő eufóriája, óva intett minket, sőt jövendöléseket mondott, jó néhány embernek elrontotta a kedvét, és kitette magát annak a veszélynek, hogy magára haragít másokat. Még az a rémlátomás is fölmerült benne, hogy a lengyel „egység” szent nevében egyszer csak átáll a nemzet a másik oldalra, saját belső lényege ellenében cselekszik. Kellemetlen vitapartner volt, hihetetlenül tájékozott, elképesztő memóriája pedig rengeteg évszámot tárolt. Fönt a hágón, ismeretlenek társaságában csöndben maradt, útban lefelé viszont hűvös, de igen keserű diagnózisokat közölt velünk: „Íme a nagy P-vel írt politika korszaka. Most aztán nagyban válik valóra mindaz, ami A FEJEDELEM-ben meg van írva. Sztálin nyilván állandóan ezt olvassa, és a gravitáció törvénye alapján értelmezi a politikát. Kelet-Lengyelország megszállását a gravitáció idézte elő, elkerülhetetlen természeti jelenség. Úr támadt, és benyomult ide Oroszország. Szükségszerű volt, be kellett következnie, mert nem maradhat légüres tér. És velünk mi lesz? Mit állíthatunk szembe ezzel az egész fizikával? Talán az operettet.” Barátunk itt káromolta kapitány ismerősünk isteneit, politikusainkat és vezéreinket. Sőt ő, aki úgy ismerte Franciaországot, mintha ilyennek született volna, szerette is az országot, franciául sem írt rosszabbul, mint lengyelül – nem hitte, hogy Franciaország bármiben is segíthetne nekünk. Még a Maginot-vonalat is csúfosan kigúnyolta mindenféle latin idézetekkel, amivel engem is bosszantott. Angliára nem is akarta vesztegetni a szót. Csak az elmúlt évek politikáját idézte föl, rámutatott, hogy már rég átengedte a németeknek azt, amit most fegyverrel szereznek meg.

Mielőtt még sikerült volna a józan ész nevében kiállnom a Maginot-vonal s különösen az Angliával kötött szövetség mellett, fiam, aki kiskora óta angol iskolákba járt, rögtön a segítségére sietett, és bizonygatta, meglátjuk még, Anglia új Lord Runcimant küld nekünk, hogy megkönnyítse a kapitulációt. „Már azzal is elkésett” – morgott a barátunk.

A kapitány, bajtársam az 1920-as hadjáratból, apró termetű, finom ember, konok hősiességét kívülről csak éles, fiatalos arcvonásai és sűrű szemének villanásai fejezték ki – egyszer csak csöndesen kitört: „Ezzel a Machiavellijével egyik szöveget a másik után veri a koporsónkba, de mi azért még mindig élünk.” Némán felém fordult, mintha tőlem várt volna segítséget. Mit mondhattam volna neki? Tudtam, hogy bizonyos értelemben közülünk talán leginkább ő esett kétségbe, mert csak közvetlen akcióból méríthetett vigaszt. Megpróbáltam oldani a feszültséget, mintha ezzel visszatartanám

a kapitányt egy kétségbeesett lépéstől. Először eltereltem a figyelmüket, vigasztalásul újabb idézetet kerestem a PURGATORIO harmadik könyvében, eszerint még ha a történelem győztes hatalmai, melyek a gondviselés eszközeinek tartják magukat, kizárnak is valakit a közösségből, ettől még az nem szakad el az élőkől, mert az exkommunikáció nem jelent semmit. Aztán kikeltem A FEJEDELEM aktualizálása ellen, nagyjából úgy érveltem, hogy ilyen érzelmkitörés után mindannyian enyhébb kezelésre szorulunk, nekünk túl durvák a lódoctor módszerei, ezért A FEJEDELEM aligha lehet jó tanácsadó. Mert ez a mű nagyon is „érzelmes”, a szerző kudarcaiból született, ráadásul keserűséget és az emberiség iránti mély megvetést fejez ki. Azt sugallja nekünk, milyen bölcsek is azok, akik szétzúztak és megbénítanak minket. A FEJEDELEM szerzője a megírás idején a Köztársaság leváltott hivatalnoka volt, mi viszont hála istennek nem vagyunk hivatalnokok, még a kapitány sem az, aki már kisfiú kora óta konspirációban, légiókban, háborúkban stb. fecsérelte el az erejét, többet fizetett az államnak, mint amennyit kapott tőle. Nem helyénvaló itt a meg nem hallgatott tanácsadó „komplexusa” sem, hisz hivatását tekintve Machiavelli is az volt, akkor hát minek mérgeznénk magunkat vagy másokat, ha úgyszincs semmiféle cselekvési lehetőségünk?

De itt a fiam harciasan szememre vetette, hogy nem vagyok tárgyilagos, és a pszichoanalitikusok dicstelen példáját követem, amikor mindenféle komplexusra hivatkozom ahelyett, hogy megfogadnám az értékes tanácsokat, különös tekintettel az illúziókkal és az elvakultsággal folytatott harcra. Barátunk szomorúan, de nyugodtan azt felelte, őt csak az érdekli, milyen sors vár a diktátorok áldozataira, és sok mindent le lehet vezetni a Machiavelli által kimondott elvekből. Ha mindezzel nem számolunk, ezek olyan lódoctori kezelésben részesítenek minket és mindenki mást, amelyet még nem látott a világ. Nem láttam lehetőséget arra, hogy mi, jelentéktelen menekültek bárkinek is elmagyarázzuk, milyen veszély fenyeget, és azzal a főnntartással zártam a beszélgetést, hogy végül is Machiavelli – különösen más, fontosabb és érettebb írásaiiban – nem a zsarnokok breviáriuma, hanem a társadalmak és a köztársaságok tanácsadója is lehet. Főltéve, hogy azokhoz szól, akik tehetnek valamit. Persze az olyanoknak is tartalékol néhány jó tanácsot, mint mi. Bizonyos időszakokban, így például abban az esetben is eltanácsol a cselekvéstől, amikor az embert egészen az öngyilkosságig elvakítja az egység. Helyzetünk arra emlékeztet, arra rímel, amit Dante a vakok által vezetett elvakult tömeg szájába ad: éljen a halálunk, vesszen az életünk. Mert ilyen a vak-ság horoszkópja.

Csalódott volt a kapitány, mert megfosztottam az egyetlen várható, kiszámítható konklúziótól. Komoran vetette oda: „Mire jó ez a sok fecsegés? Nekünk tettekre van szükségünk.” Sejtettem, mire megy ki a játék, ezért megkérdeztem, milyen tettekre gondol ebben a pillanatban: Csöndesen így felelt: „Visszamenni Lengyelországba, megkezdeni a földalatti harcot a támadók ellen, méghozzá minél előbb, mielőtt még berendezkednének nálunk.”

Ismertem a kapitányt és jellemét, csöndes eltökéltségét, sejtettem is, mi jár az eszében. Az én szememben nem volt annál rosszabb, mint nyomulni tovább elvakultan, kihívást intézni a szörnyetegekhez, újabb hekatombákat vágni a pofájukba. A remény hirtelen föllobbanása egy egész nemzedéket kimerítene, méghozzá nagyon gyorsan. Ezenkívül azt is tudtam, hogy a kapitány jobban szeret engedelmeskedni, mint parancsolni, és nehéz lenne megjósolni, milyen előljáró főnhatósága alá kerül. Sajnos túl nyersen fogalmaztam, ezzel teljessé tettem magányát társaságunkban. A kapitány megmakacsolta magát, és elhallgatott. Megint megpróbáltam jobb belátásra bírni, né-

mi humorral idéztem föl régi illúzióinkat és kalandjainkat, de a kapitány nem tartozott ahhoz a nemzedékhez, amely értékelte a humort és a nevetést. Bármilyen vitézül harcolt is Hitler ellen, jobban megértette volna Hitler korszakos mondását: „*Es wird ihnen das Lachen vergehen.*” Mondta hát megint a magáét, csak még velősebben: „Üres fecsegés.” Volt annyi tisztesség benne, hogy nem úgy szidott össze minket, mint értelmiségieket, ahogy a tettek emberei szokták. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ott akkor nem volt kivel szót értenie, a földalatti harccal kapcsolatos döntése spontán volt, mint oly sok más emberé akkor és később is.

Barátunk körültekintőbben csitította a kapitányt, mondván, hogy nem muszáj nekünk önként először a forró vízbe ugrani. „De mit tehetnénk – mondta –, országunk mintha teljesen kiölt volna magából minden politikai ösztönt, pedig száz éve még rendelkezett ilyesmivel. Csak állami-katonai alakzatokban tud gondolkodni, mert mindenki csak egyvalamit akar: engedelmeskedni. Előbb Piripócs lett belőlünk, aztán meg Atlantisz.”

Sajnos az volt a furcsa az egészben, hogy, bár a józan ész ilyen-olyan tanácsokat adott, legbelül mi is a kapitány pártján álltunk. Néhány hónap múlva még a fiam is közeledett valamiféle konspirációhoz, pedig ő külföldön nőtt föl.

Dialógusaink monológokká változtak, végül elhallgattunk. Elment a kedvünk, meg fáradtak és kialvatlanok voltunk már, néma csöndben érkeztünk meg egy nagy hucul faluba, Jasinába, amit nem régóta megint Kőrösmezőnek hívtak.*

Álom a békéről

I

Kőrösmezőn éjszakáztunk, pár kilométerrel lejjebb a vízvásztónál. Mindenütt havasi legelők, akárcsak nálunk, mindenütt ugyanazok az épületek, és a viselet is hasonló, mint nálunk a hegyekben. Mindenütt, akárcsak nálunk, főként unitus papok, a kisvárosokban zsidó kereskedők vagy iparosok. És mint nálunk, van néhány hivatalnok, csakhogy itt magyarok, odaát meg lengyelek. Kőrösmező, bár évszázadok óta elválasztja az államhatár, a nemzetiségi, nyelvi és felekezeti szálak mellett régóta igen sok házastársi kapcsolattal is kötődik a Kárpátok északi oldalán, lengyel területen lévő falvakhoz.

Nincs hát abban semmi különös, hogy volt itt jó néhány régebbi ismerősünk, és könnyen kötöttünk új ismeretségeket is. Ugyanabban az életterben voltunk, miután átléptük a határt, megint visszakerültünk a mi régi, hegyi és pásztori, eseménytelen időnkbe. Mert nálunk, a Kárpátok északi oldalán a háború szétszaggatta az időnket, kisöpört minket a terünkéből és az eldugott zugolyokból. Itt pedig, az úgynevezett magyar oldalon még mindig áldott nyugalom uralkodott, melyben a természethez simuló pásztori munka volt a legfontosabb, más nem aggasztott senkit, csak a pásztorélet gondjai, de hát nálunk is így volt egészen tegnapelőttig. Itt mindenki nyugodtan aludt,

* Igen különös véletlen folytán nemrég, amikor már kész voltam ezzel a fejezettel, kaptam egy könyvet, Marcus Aureliust német fordításban, benne a hivatalos pecséttel – Häftlingsbücherei, Konzentrations Lager – Buchenwald. Tintával van beleírva a kapitány mint civil fogoly neve, mellette a 12.889-es szám látható 1945-ből. (A kapitány neve A. Miłobedzki volt. – S. V.)

nem vitte túlzásba az éberséget, csak a nem túl távoli jövőre tervezgetett, mert nem kényszerült rá arra, hogy valami más perspektívából nézve félvállról vegye a hétköznapi gondjait. Egy pillanatra mi is visszakaptuk az időnket, megint benne voltunk abban a térben, amit még nem szagatott szét, nem távolított el a mindenhol elharpódzó betegség, a háború.

Rövid időre. Mert másnap már utolért minket az az új idő a Kárpátok túlsó oldaláról, a háborús, szétszagatott és arrogáns idő, ahol hetek, napok, sőt órák igényt merészeltek tartani arra, hogy porba döntsenek évszázadokat.

Utolérték és el is hagytak minket komoly katonai egységek, több ezer fős lengyel csapatok, mintha jól fölfegyverzett, harckocsikkal is ellátott tartalék alakulatok lettek volna. Bekerítették vagy elvágták őket, amikor bejöttek az oroszok, parancsot kaptak, hogy vonuljanak vissza Magyarországra anélkül, hogy katonai akcióba lépnének. Közlebről megnézve őket találtam néhány jó ismeróst a tisztek és a katonák között, nagy részük tartalékos volt. Mindenkit elfárasztott a menetelés, kimerített a kialvatlanság, rosszkedvűek, búskomorak voltak, s mintha kábulat szállt volna rájuk. De szinte mindenki, akivel csak találkoztunk, azt felelte kissé fatalistán, de minden kétely nélkül, ha megkérdeztük, mi lesz vele, hova megy: Franciaországba. Ez igencsak meglepett, mert jól emlékszem, hogy volt köztük két lvovi ügyvéd is, akik nyilván jól ismerték a nemzetközi jogot. Legalább nekik tudniuk kellett volna, hogy egy semleges államnak, amilyen Magyarország volt, haladéktalanul internálnia kell mindannyiukat a nemzetközi egyezmények alapján. Szóval hogy képzeltek ezek az ábrándozók, akikben még ilyen vereség után sem tört darabokra a nemzeti egység, sőt mintha meg sem karcolódott volna? Isten tudja.

Milyen különös, végül is nem nekünk lett igazunk, akik törvényes, valószínű eshetőségekből próbáltunk következtetni, hanem épp ezeknek a fanatikus ábrándozóknak. Hisz ezek a tisztek és katonák, akik így beszéltek, és még sokan, de sokan mások, miután a magyarok rövid időre törvényesen internálták őket, hamarosan vagy néhány hónap múlva kijutottak Franciaország területére, hogy tovább harcoljanak a németek ellen. Mindenki, aki csak ezt akarta, sőt talán még olyanok is, akiknek semmi kedvük sem volt hozzá. Nem tudom, megállapította-e valaki pontosan, hány lengyel jutott ki így, a magyar hatóságok jól álcázott segítségével mellett a lengyel hadseregbe, akár Franciaországba, akár a Közel-Keletre, de érdemes följegyezni, mit mondtak, sőt írtak is erről a magyar lapokban a háború után. Azt állították ugyanis, hogy ez összesen mintegy negyvenezer főt érintett.

Míg a hivatalos magyar hatóságok támogatták a lengyelek tömeges exodusát, a magyarok, méghozzá minden szféra, osztály és felekezet képviselői nagy meggyőződéssel marasztalták honfitársainkat, ahogy csak tudták: „Ne menjetek Franciaországba, minek mennétek? Ott nincs szükség rátok. Elég embert vesztettetek, épp elég áldozatot hoztatok. Maradjatok itt nálunk a háború végéig, úgysem tarthat soká.”

Honfitársaink többsége, akik közelebb voltak ehhez a legújabb, elképesztő valósághoz, kétségkívül mosolyogva, sőt ironikusan fogadta ezeket a nyilvánvalóan őszinte tanácsokat, figyelmeztetéseket és meghívásokat, bármilyen elismeréssel tekintettek is a motívumokra. Hisz ugyanígy ironizált majdnem mindenki a magyar békén és Magyarország biztonságán, amit a magyarok akkor még megingathatatlanak láttak, függetlenül az öntudatlan félelemektől és balsejtelmektől.

Valóban, Magyarország nemcsak hogy nem vett részt a háborúban, de egyáltalán nem is volt fölkészülve rá semmilyen szempontból, a legkevésbé pszichikailag. Már maga az a tény, hogy az első háború eredményeképpen fölnégyelték és elszegényítet-

ték az országot, olyan hatást váltott ki, hogy senki sem akart hinni a háborúban, el sem tudták képzelni. Vitathatatlan, hogy az első háború előtti állapothoz képest gyöngült a gazdasági élet érverése, különösen Magyarországon. Rögtön szemet szúrt, milyen olcsók a mezőgazdasági termékek, ez talán pénz- és áruhiányról tanúskodott. De pangás idején nem is számít háborúra az ember. Még tartott a béke Magyarország nyári-asan meleg horizontján belül, akárcsak a napsütötte, szép magyar ősz, amit nem tudtak elcsúfítani a Kárpátok gerincénél tornyosuló fellegek. Hosszú ideig megmaradt emlékezetemben az európai béke lenyugvó napja, ahogy Lengyelország katasztrófája után még beragyogja a szép őszt, pedig akkor csak öt hetet töltöttem Magyarországon.

A Kárpátok északi és déli oldala közti kontraszt különösen ősszel szembetűnő, amikor a lengyel oldalon már kisebb éjszakai fagyok is előfordulnak, a magasabban fekvő területeken pedig gyakran délig is megmarad az ezüst zúzmara, Magyarországon meg akkor érik a jó meleg szőlő. Nyilván már évszázadokkal ezelőtt a távoli, akár valahol az Urálnál táborozó törzsekig is eljuthatott ennek az áldott medencének a híre, mert egymás után törtek át a végtelen sztyeppéken, erdőségeken és a hegyeken, hogy eljussanak ide. A későbbi századok során is, amikor menekültek jöttek Lengyelországból meg Ukrajnából, és Magyarországon rejtőztek el a tatár támadások vagy a keletről behurcolt fekete halál rohama elől, hasonló megkönnyebbülést éreztek, mint mi 1939-ben, azon az őszön. Először is az ellentétek törvénye alapján erősen hatott akkor ránk, hajótöröttekre a magyarok barátsága és szívélyessége. Ez különböző tényezőkből tevődött össze, de nem ez a lényeg, csak az a felejthetetlen hatás és az emlék. Nem kell magyarázni, milyen hatással volt ez azokra, akik bombázás elől menekültek, meg voltak fosztva otthonuktól és családjuktól, gyakran még pénz sem volt náluk, vagy csak leteperte őket a fáradság, a menekülés és a kialvatlanság. Mert kezdve a határtól, a plébániáktól, a házikóktól, a kisvárosi zsidó házaktól, a vidéki városokban vagy Budapesten működő, különböző bizottságokig, számos menedékházon, panzió, szállodán, amit nem tudom, ki fizetett, sok-sok udvarházon, palotán, egész Magyarországon át le a déli határig mindenhol befogadták, vendégül látták, megajándékozták menekültjeinket, ráadásul csöndben győzködték, sőt szívélyesen marasztalták őket, hogy ne menjenek tovább Magyarországról. Mert a magyarok tömegeiben föl sem merült, vagy inkább csak elhessegették azt a gondolatot, hogy bármi is fenyegetheti őket és országukat. Csak egy esetben fordult elő, ennek a híre pedig eljutott hozzám és a fiamhoz, hogy gróf Teleki külügyminiszter, aki nyilván tisztában volt a helyzettel, megkért valakit a családjából, hogy mint magánember, figyelmeztesse a lengyeleket, ne higgyenek a béke látszatának, és amíg nem késő, keressenek menedéket ott, ahol nagyobb biztonságban vannak.

Ugyanakkor folyamatosan érkeztek az újabb menekültek. A tagadhatatlan káosz és a menekültek közt előforduló, túlságosan is sokféle elem miatt eleinte gyakran csodálkoztunk is vendéglátóink kitartó lelkesedésén, majd türelmén. Mert amikor már elszállt a kezdeti lelkesedés, a társadalom jóindulata és a hatóságok türelme még akkor is megmaradt.

Az ellentétek törvényének megfelelően még most, tizenhat év után igazi *pays de coccagne*-nak vagy, ahogy a német mondja, *Schlaraffenland*nak látom Magyarországot abból a napsütéses őszi hónapból. Az idősebb Brueghelnek van egy ilyen című képe a müncheni Pinakotékában. Egy katona, egy írnok és egy paraszt hever a földön elpilledve az evéstől, és körülöttük az egész világot erre alakították ki: kolbászból van a kerítés.

De e sok csoda közt csak egyvalami hiányzott: nem lehetett megtudni, mi történik otthon nálunk, a Kárpátok északi oldalán. A magyarországi éghajlaton termő csodaszép növények közé tartoztak azok az illúziók is, amelyek kivirágoztak honfitársaink fantáziájában, a békéről szóló álmokban. Nemcsak a szövetségesekkel és azonnali beavatkozásukkal kapcsolatban voltak illúzióik, hanem a gyors győzelemben, a háború gyors befejezésében is bíztak. De nem csak honfitársainkkal történtek ilyen csodás események. A magyarországi zsidók is hittek a csodákban, sőt hosszabb távon is hitelt adtak nekik, ez pedig csak a pszichikailag mélyen interiorizált nyugalom állapotában lehetséges. Élénk temperamentumuknak köszönhetően néha még honfitársainkon is túltettek. Szeretnék ideírni egy esetet – adalék a győzelembé vetett hithez –, valamikor október elején történt velünk, amikor átszálltunk egy vasútállomáson, ha nem tévedek, Sátoraljaújhelyen. Egy középkorú ismeretlen, mintha kinyilatkoztatást kapott volna, ünnepélyesen előadta nekünk a legújabb híreket a rádióból: „Lengyelek – kiáltott ránk németül –, tudjátok, mi történt az imént? Porig bombázták Berlint a szövetségesek, az Unter den Lindent a földdel tették egyenlővé. Legyőzték a németeket, bármelyik nap indulhattok haza!” Furcsálltuk a dolgot, kérdéseinkre és kétségeinkre válaszul megerősítette a hírt, egyre inkább beleélte magát, ahogy lelkesen részletezte az eseményeket. Mái sem tudom, hogy ez az ember, mint hamarosan megtudtam, magyar zsidó, aki, bármilyen izgatott legyen is, mégiscsak normális és józan gondolkodású ember volt, saját fülével hallott-e valami fantáziadús hangjátékot az angol rádión, és késpénznek vette az egészet, vagy valami más tévesztette meg ennyire. Alaposan kikérdeztük mindenről, de ő csak hajtogatta a magáét. De sajnos ezek a hírek még ezekben a csodaváró időkben, még az álomnak is szép magyarországi békében is túlcsodásaknak tűntek.

Végül is mindezeket a délibábos látomásokat, fata morgánákat a magyarországi béke lenyugvó, de még mindig melegítő napjának köszönhetjük. Nekünk ez álom volt, és álomként is maradt meg az emlékezetemben. Ebben az álomban, mint naplemente előtt, minden fénysugár, minden illúzió kiragyoghatta és -táncolhatta magát kedvére. Ezért sóhajtottunk föl: „Állj meg, Nap, az égen!” „*Augenblick verweile doch.*” Nem fausti értelemben gondoltuk, hogy a pillanat örökkévaló legyen, hanem a mindent elnyelő éjszaka hullámaival próbáltuk távol tartani, hogy ne sodorjon el az ár minket és az egész világot. Mindig fölriadtunk, mert fényes nappal is tudtuk jól: véget ér a béke, közeledik az éjszaka itt is, mint mindenütt.

Akkoriban kérdés formájában jegyeztem föl magamnak ezeket a szomorú gondolatokat: *Mi az álom?* Ezért még jobban emlékszem arra az időszakra és a végvesélybe jutott béke bánatos búcsúztatására. Ezt az érzést rendszerint gyöngeségnek tartották, bár a magyarokra nem ez volt a jellemző. Végül is ki merné határozottan állítani, hogy mentegetőzni kellene e gyöngeség miatt? Már csak azért sem kellene, mert az európai béke tényleg a történelem árva gyereke volt. Hiába volt Chamberlain esernyője, nem akadt egyetlen derék ember, aki kiáll mellette és védelmezi mindhalálig! Tehát abban a helyzetben honfitársaim nem ismerték el, hogy fáj a szívük a békéért, pedig nehéz lenne kétségbe vonni, hogy jó néhányan közülük azt sem tudták, másnap hol hajthatják álomra a fejüket, s a lelkük mélyén sajnálták néhány héttel ezelőtti életüket, amikor még odahaza saját dolgaikkal voltak elfoglalva, vagy legalábbis saját gondjukkal-bajjukkal törődtek.

Mindenesetre akkori magyarországi tartózkodásom nem a kétségbeesés időszaka volt. Ha közülünk valakit kerülgetett a kétségbeesés, összeszorított foggal, csírájában elfojtotta. Mert ez a helyzet egészében, a Lengyelországot ért megrázkódtatás és az ez-

zel éles ellentétben álló magyarországi aranyélet a legkülönbözőbb tevékenységekre ösztönzött. Egyesek újabb katonai és politikai akciókba vágtak bele Nyugaton, alig tudták kivárni, hogy indulhassanak, mások a távozókat vagy az újonnan érkezett menekülteket segítették. Némelyek messziről, levelezés útján vagy futárok segítségével próbálták befolyásolni a Nyugaton működő új lengyel kormány elképzeléseit és döntéseit. Úgy tűnt, ezt a kormányt még nem terheli a vereség, ezért az ügy érdekében minden hibánkat jóvá kell tennie. Megint mások megpróbálták családjukkal együtt úgy-ahogy berendezkedni valahol, hogy ne olyan ideiglenes körülmények között éljenek, mint mostanáig. Csak keveseknek volt kellő indítékuk meg jó sok idejük és viszonylagos nyugalomuk a reflexióra és az elmélkedésre, pedig volt min elgondolkodni. Igaz, az országból még mindig csak vereségekről kaptunk híreket, egy-egy pillanatra föltámadt a remény, s végül olyan tragikus eseményről kellett értesülnünk, mint Varsó eleste. De ezek inkább serkentették, mint fékeztek a menekültek legkülönbözőbb tevékenységi formáit, mert minél inkább megalázottnak és legyőzöttnek érezték magukat, az élők annál hangosabban mondogatták maguknak és másoknak: „Ez csak átmeneti lehet.” A helyett, hogy belemerültek volna a verességgel kapcsolatos érzésekbe, vigasztalódtak, mert meggyőződésük szerint fontos történelmi szerepet játszottak, és nem voltak magukra hagyatva. Ezért így érveltek: „Hisz nem azért harcoltunk a létszám- és technikai fölényben lévő ellenséggel, hogy megkönnyítsük a győzelmét, azt pedig megerősítsük a kishitűek békéjével, szentesítvén ezzel a bitorlást. Ez csak a kezdet.” Tekintetüket reménykedve fordították a szövetségesek felé, hisz nem tűrhetik, hogy a németek és szövetségesük bezabiztosítsák győzelmeiket és erőszakos hódításaikat a kész tények erejével, még-hosszá hosszú időre. Kár a szóért. Bármilyen nehéz is ma elhinni, honfitársaink azt várták, hogy a szövetségesek bármelyik nap katonai tevékenységbe kezdhetnek Hitler villámháborús stílusában. Hiába próbálta az ember lehűteni ezeket a reményeket, dúsan tenyészték, mint ahogy abban az évben a szőlő is szépen termett Magyarországon, és mindkettőből ugyanolyan változatos volt a kínálat.

Sok menekülttel találkoztunk Budapesten, mindig újabbak jöttek, s ami még fontosabb, betekintést kaptunk a menekültek világába. Ezek már nemcsak esetleges találkozások voltak, mint a korábbiak, amikor hol gyászos, hol festői volt a látvány, már nemcsak berepülések és tranzit átrepülések követték egymást, már nemcsak rémület és boldog megkönnyebbülés váltakozott, hanem láthattuk a világ végének egyik jelét, vagy, ha valakinek így jobban tetszik, megismerhettük a menekültproblémát. Közép-Európa fölött most először tűnt föl a nomadizmus, nem a hagyományos és önkéntes, hanem az új nomadizmus kísértete, mintha valaki egész nemzeteket és társadalmi rétegeket kezdene terelgetni. És azóta is nyomaszt minket, nemcsak a menekülés és a hontalanság, hanem a gyökértelenség is, ami gyakran kisikláshoz vezet. Hisz például Németországban még „szét sem szortírozták rendesen a német és egyéb menekülteket, máris újabbak jönnek Keletről, még-hosszá nem is kevesen”. Ugyanakkor még a szubjektív biztonságérzetük sem lehet teljes, mert a háború utáni helyzet konszolidációja nagyon lassan, lépésről lépésre halad. Egyébként ki kezkeskedhetne azért, hogy ha ez elhúzódik, nem leszünk-e tanúi olyan engedményeknek és egyezményeknek, melyek alapján visszakényszerítik a menekülteket oda, ahová már nincs miért visszamenni vagy nem akarnak visszatérni, már csak azért sem, mert már nem tartoznak sem ide, sem oda.

De egyelőre úgy láttam Budapesten és Magyarországon, hogy sokat tettek azért – még-hosszá, el kell ismernünk, haladéktalanul intézkedtek –, hogy legalább a közvetlen veszélyeket, az éhezést és a betegségeket megelőzzék, és legyen tető a menekültek fe-

je fölött. Láttuk, hogy sok munkával már elkészültek, összeírták és elhelyezték a menekülteket, gondoskodtak orvosi ellátásukról. Még a tájékoztatást és a lengyel sajtót is hamar megszervezték. Kitűnő munkát végeztek azok a magyar bizottságok, melyek élén olyan áldozatkész és fáradhatatlan emberek álltak, mint az a grófnő, akit mindenki csak Erzsinek hívott, vagy az áldott emlékű Odescalchi hercegnő. A nagykövetség mellett konzulátusaink is segítettek ebben, amúgy is más formában kellett folytatniuk korábbi tevékenységüket. Végül idővel a nemzetközi szervezetek, a Vöröskereszt és a brit kvékerek is besegítettek az ellátásba, főként ruhát osztottak a menekülteknek. Bár akadtak nehéz helyzetek, menekültjeink szerencséjére e karitatív szervezeteket még nem foglalták le saját problémáik. Egyébként is űzte tovább a menekülteket a nyugtalanság és a reménység, mindenekelőtt Franciaországba, de bejárták volna akár az egész világot is, mert képzeletükben a vándorlás visszavezetett a szülőföldre. Ezért ez az ideiglenes állapot nem tűnt nyomasztónak, lélegzetvételnyi időt adott, és – épp azért, mert ideiglenes volt – újjáélesztette a reményeket.

Mi is minél előbb indultunk volna tovább. Svájci és angliai barátaink, akik küldtek nekünk pénzt és a konzulátusnak címzett ajánlóleveleket, táviratban és levélben sürgettek: „Minél előbb vegyétek át a vízumot, és induljatok azonnal, a lakás készen áll, a családot majd később kihozzátjuk.”

Mert az európai békének olyan mély alapjai voltak, hogy már néhány ezer vagy néhány tízezer menekült – akikről még azt sem lehet tudni, veszélyben voltak-e – úgy föl-kavarta a közvéleményt, mintha segítségért kiáltottak volna. De néhány évvel később már hidegen hagyta a közvéleményt az, hogy hatalmas embertömegek sokkal súlyosabb, egyszerűen kilátástalan helyzetbe kerültek. Mert olyan nagyban már segíteni sem lehetett, sőt el sem lehetett jutni azokhoz, akiket deportáltak keletre vagy nyugatra, és komoly veszélyben vagy már a halálukon voltak. Végül, mint a fekete levegő, elárasztott mindent a különbségeket elmosó tanácstalanság és beletörődés: „Mit tehetnénk? Háború van!” Most, hogy visszanézek, még tisztábban látom, milyen sokat köszönhetett akkoriban mindenki a békének, amíg nem bukott le Európa horizontján: azok is, akik fizikailag részesültek a segítyből és azok is, akik erkölcsileg „merítettek” belőle, mert nem voltak érzéketlenek mások szükségletei iránt, s ezért segítettek. Most láthatjuk egészében, mi mindenre terjed ki a háborús pusztítás: nemcsak emberek és országok pusztulnak el, hanem az emberi szolidaritás is elvész, s végül marad a közöny. Ez utóbbi a szó szoros értelmében aláásta az európai civilizációt, legalább annyira, mint a háborús pusztítás, olyan csapásokat mért rá, amiket talán már sohasem hever ki.

„Minél előbb vegyétek át a vízumot!” De minden kormány és hivatal, ahogy az érzékeny hámszövettől és védőpáncéltól elvárható, a társadalom eleven húsától eltérően inkább önvédelmi reakciókkal válaszolt. Elővigyázatosságból rögtön korlátozták vagy beszüntették a vízumkiadást, némelyik konzulátus érvénytelenített minden korábban érvényesnek tekintett vízumot. Ráadásul mi sem nagyon siettünk. Először is úgy éreztük, Magyarországon közel vagyunk elhagyott otthonunkhoz, mintha a kerítés mögé vagy a kiserdőbe bújtunk volna, innen jobban látjuk, mint máshonnan, mi történik odahaza. És ami a legfontosabb, hiába bizonygatták a barátaink, hogy „a családot majd később kihozzátjuk”, nem nyugtattak meg, mert nem sikerült meggyőzniük. Nem volt nehéz előre látni, hogy ha túl sokáig késlekedünk, soha nem jön el az a „később”, ez nagyon sok esetben így is történt. Végeredményben budapesti tartózkodásunk elég rövid volt, miután törvényesítettük státusunkat, úgy döntöttünk, visszamegyünk a határvidékre, és megteszünk mindent, amit csak lehet. Bár úgy látszott, hogy a mi helyzetünk,

az úgynevezett „lógósok” magatartása elég furcsa és haszontalan, mert mi a saját szakállunkra akartunk cselekedni. Nekünk más volt a véleményünk, és később meggyőződhattünk róla, hogy ennek is megvoltak a maga jó oldalai. Végül is minden menekült lógós volt, eltekintve az evakuált katonáktól és hivatalnokoktól, bár gyakran már ebben az első szakaszban csatlakozniuk kellett valamilyen alakulathoz. Hisz nem volt emigráns állam, ilyesmiről nem lehetett komolyan beszélni sem akkor, sem most, és minden szervezetnek csak a túlélésért kellett szolgálnia. Ugyanakkor számos menekült, bár félrehúzódtott – pontosan így tett esszéista barátunk is –, lehetőségeihez mérten segített, összekötött, megmentett embereket, eltűnteket kutatott föl, segítségül hívta azt, akit lehetett. Amit tudok és még később megtudtam róla, külön fejezet, talán a legdícsőségesebb epizód menekültjeink történetében, nyilván ez a legszemélytelenebb példa a fanatizmusig áldozatkész segítségnyújtásra.

Am azt mondhatná erre valaki: „Hisz ez mind csak a múlt!” De svájci barátaimmal nemrégiben folytatott beszélgetéseim meggyőztek arról, hogy mindez még nem egészen a múlté, pedig ők semleges ország állampolgárai, méghozzá olyanéi, amely szerencsésen megúszott két háborút. Mert ezek a svájciak józanabban értékelték Európa jelenét, mint mások, sőt előrelátóbbak és aggályosabbak voltak, mint a mi politikusaink 1938-ban, amikor már nagy léptekkel közeledett az összeomlás.

Ezért úgy látszik, az 1939-es év jelenléte valamiképp a mélyáramlatokkal sodródik ide-oda, egyszer csak hirtelen föltűnik, majd eltűnik. Örökre? Lehetséges lenne?

De térjünk vissza 1939 októberébe. Csak jóval később tudtam meg, hogy már akkor hivatalos lengyel futárok jártak rendszeresen oda-vissza a Kárpátokon át, ami egyébként akkor még, amíg nem rendezkedtek be a megszállók, nem is volt túlságosan nehéz. Azok a futárok, néha fizetségért, de – és ezt biztosan tudom – gyakran kizárólag jóindulatból és némi heroikus kalandvágyból, akkoriban áthozták Magyarországra a Kárpátokon keresztül a menekültek veszélyeztetett családját. Elvből kerültem az ilyen alkalmakat, és jobbnak láttam segíteni magamon, helyesebben a családomon és barátaimon. Akkoriban nem is annyira azért kerültem az ilyen alkalmakat, mert nagyobb szervezetek esetében könnyebben elszólja magát valaki, inkább nem találtam szimpatikusnak és bizalomgerjesztőnek azt, hogy más kezével kaparjam ki a gesztenyét, meg hát nem akartam belekeverni a magánügyeket a közéleti feladatokba. Lehet, hogy ha tudtam volna ezekről a dolgokról, és hagyom magam rábeszélni, elfogadom a segítségüket, a közeljövőben nem keveredem olyan kalandokba, és nem érnek olyan kellemtelenségek, amelyekről később lesz szó, másrészt viszont még rosszabbul is alakulhatott volna minden. A lógós vállal bizonyos kockázatot, ugyanakkor olyan előnyöket élvez, melyeket csak ez a kockázat tesz elérhetővé.

Miután elkészültünk mindennel, amit érzésem szerint el kellett végeznünk, minél előbb indulni akartunk a hegyekbe. Nem volt érdemes halogatni, közeledett az ősz, tudtuk, hogy a hegyekkel nem lehet viccelni, lehet, hogy egy hét múlva már késő. Szabad pillanataimban megnéztem Budapestet, különös tekintettel arra a fantasztikus múzeumra a Városligetben, ahol El Greco, Tintoretto, Tiziano, Sebastiano del Piombo, a két Brueghel, Guardi, a nagyszerű, bár nem túl ismert magyar preimpresszionista, Szinyei Merse és végül Velázquez, Murillo és Cuyp váratlan remekművei mellett itt van az egyetlen Ruysdael-gyűjtemény, melyhez foghatót nem láttam. Ezenkívül Budapesten volt kelet-ázsiai művészetet bemutató „magángyűjtemény”, nagyon értékes néprajzi múzeum (különösen a tízes számú, a pusztai pásztorokást bemutató terem nyűgözött le). De itt nincs hely arra, hogy mindenről beszámoljak. Csak néhány szót ar-

ról, hogy miért találhatták olyan szívhez szólónak ezeket a műveket a menekültek, akik kiszakadtak a hazai tájból, és elveszítették régi pártfogóikat, a fákat.

Mert azonkívül, hogy régóta istenfélő áhítattal figyelem a térbeli világ lelkét kifejező tájképfestészetet, a lehető legjobbkor csodálhattuk meg a Ruysdael fivérek facsoportjait. Salomon van Ruysdael nem háttérnek vagy keretnek használja őket az emberi alakok vagy különböző jelenetek ábrázolásához, hanem a fák szemével néz az emberekre, bár nem kicsinyíti a kínai tájképeken megszokott mikroszkopikus méretűre az embereket. A védőszellemek alakjában ábrázolt fákat helyezi a középpontba, mint ha isteni agapé díszletei volnának, amiért senki sem lehet elég hálás. Nem a fák tartoznak hozzánk, hanem mi tartozunk a fákhhoz. Őrködnek világuk, az emberek, az állatok, szóval gyermekeik, birodalmuk fölött. És földézik, megörökítik e ligetek történetét. E fák alatt keresnek menedéket a széthullott világ száműzöttjei, ez is mutatja, milyen nagy szükség van a művészetre, függetlenül a kiállítási szezonoktól, az ízlésektől, a divattól és a műélvezet szeszélyeitől. Micsoda elmélyültségre képes ez a festő, hogy a mindennapi haszonelvűség fölé emelkedve így át tudja adni magát a tiszta látvány-nak és a csodálatnak. Hogy tudta követni az ágak ritmusát, hogy tudta kilesni a lombzat oly bonyolult, mégis természetes rajzolatát? A nem térbeli végtelen, az öröklét tartományai felé fordul, mert a képek koncentráltak, zártak, és kívül állnak az időn. És vajon mi lenne kongeniálisabb kifejezője az évszázados fáknak a változatlan, mozdatlan festett formáknál?

Egy másik emlék, ami kétségkívül azért maradt meg bennem, mert szintén ehhez az időszakhoz kötődik, Aquincum volt, az antik római település, város-tábor a Duna jobb partján, Budapest közelében. Mert egykor egészen a Dunáig terjedt Róma fönnhatósága és civilizációja. Megpróbáltam elképzelni azt a látványt, amikor északkeleten, a Duna bal partján a fegyveres tömegek, amelyek mind az idáig csak zajjal riogatták Aquincum lakóit – állítólag a római csapatok oroszlánokat és leopárdokat vittek át a túlsó partra, hogy rendet csináljanak –, kivárták az alkalmas pillanatot, és átkeltek a Dunán. Özönlöttek be a Birodalom nemrég még őrzött határain, aztán végleg elszüllesztették a színtereit, a civilizációját a színházakkal, fürdőikkel, agorákkal, emlékművekkel és a mindennapi igazságszolgáltatási gyakorlattal, municípiumokkal, magisztrátusokkal, katonai táborokkal egyetemben, csak a római utakat használták, hogy nyomuljanak előre, az orruk után. Megmásíthatatlan változás, helyrehozhatatlan és, ahogy a fizikusok fogalmazzák, visszafordíthatatlan folyamat. Kinek lett volna kedve maradni vagy kitartani a rómaiak vagy a romanizált *civisek* közül? Talán csak azoknak, akik mindennapi életükben a legkevésbé kötődtek ehhez a civilizációhoz? Vajon az akkori menekültek is a közelben próbáltak elrejtőzni, „a kerítés mögött”, s próbáltak olyan tájakat keresni, melyeket még nem özönlöttek el, de nincsenek is messze? És mit éreztek azok, akik rájöttek, hogy még sokáig tartanak a megpróbáltatások? Felelősséget vagy beletörődést? S némelyek talán azzal áltatták magukat, hogy hamarosan vagy legalábbis nem túl sokára visszajöhetnek? És hogy jöttek vissza? Talán csak azt tekinthetjük visszatérésnek, hogy sok évszázad múltán ismét használták a latin nyelvet mint a térítés eszközeit. Vagy még később tért vissza, amikor meghonosodott Magyarországon a római jog, és olyan mély gyökereket eresztett, hogy még keletkezett is bizonyos mennyiségű latin jogi terminus a magyar nyelvből vett témákra. Vagy még annál is később, amikor Budapest kihasználta kivételes geológiai adottságokkal rendelkező, termálvízben hihetetlenül gazdag területét, és különféle fürdőivel, medencéivel nemcsak a régi aquincumi fürdőt múlta felül, hanem sok más várost is megelőzött.

Akkor hát milyenek a kilátások most, 1939 októberében? Biztosan jön az özönvíz?

Vagy inkább az ellenállás, a harc során kiegyenlítődnek a nyomáskülönbségek, és mindkét oldalon változásokat várhatunk? Függetlenül az aktuális politikai orientációtól, a magyarok számítottak arra, hogy a „Nyugat” nem hagyja cserben őket, mint ha nem tettek volna különbséget Németország és a Nyugat fennmaradó része között. Szóval van remény, de talán csak a háborúban reménykedhetünk. Hisz Homérosz „*mindent kiegyenlítőnek*” nevezi a háborút.

De hova jutunk így mi, akik állítólag a béke odaadó hívei vagyunk?

Az orosz polgárháború idején, különösen délen, amikor állandó harcban állt mindenki mindenkivel, folyamatosan váltották egymást a megszállók, a kormányok, a félkatonai alakulatok, a rablóbandák, amelyekre ma már kevesen emlékeznek, a helybeliekkel előfordult, hogy ha a megszállók végleg sarokba szorították őket, és rákérdeztek, végül is kivel tartanak, indulatosan rávágták: „Az ördöggel.” Vajon nekünk is engednünk kellene a csábításnak, és az ördögre kellene hagyatkoznunk most, hogy a békétől nem várhatunk se védelmet, se megváltást? Talán igen. És akkor mi is áltathatnánk magunkat azzal a „vigasszal”, hogy a háború, kiegyenlítve a nyomáskülönbségeket, kimeríti a fanatizmusokat, kitikkasztja a gyűlölködőket, betölti az idegenség, a félreértés és az előítéletek vermeit, s végül olyan közel hozza egymáshoz a szomszédokat, hogy egyszer csak rádöbbennek, mint az a két paraszt az ukrán anekdotában: „Ivan, minek ettük meg a békát?” Talán hasonlóan gondolkodott Edmund Burke a veszettül hadakozó, de alapjában véve egymáshoz közel álló európai nemzetekről: egyszer majd minden harc és küzdelem legalján végre láthatóvá válik a közös élet, és kialakul valami nagyobb *commonwealth*. Akkor talán mégsem a visszafordíthatatlan folyamat, mint Aquincumban, csak a közös élet felé tartó, összefutó vonalak – a háborúnak köszönhetően? Így vigasztalódtunk az ördöggel budapesti tartózkodásunk legvégén.

Utolsó este, mielőtt elindultunk a lengyel határ felé, elmentünk a kitűnő magyar zongoraművész, Dohnányi koncertjére. A két sor árny kétfelől, azaz az aquincumi emlékek és a Kárpátok fölött tornyosuló felhők még fönségesebbé tették azt az estét. A gyönyörűen kivilágított termék, tele válogatott közönséggel mintha arról tanúskodtak volna, hogy ebben a háborúatlan nyugalomban semmi mással nem törődnek a tömegek, csak a mestert hallgatván hódolnak a műsáknak. Tudtuk jól, mitől búcsúznak, de ha végre akartuk hajtani feladatainkat, szembe kellett néznünk azzal, ami a Kárpátok északi, felhős oldalán történik.

II

Amikor elértük az utolsó előtti, Borkút nevű vasútállomást a magyar oldalon, felhőtlen, tiszta égboltot találtunk. A Csernohora parttalan hegyláncai, mint a hullámzó, felhők alá és fölé emelkedő sztyeppe, várakozásainkkal ellentétben tisztán látszottak, csak este burkolóztak rózsaszín ködbe. De a hűvös esti idő és az éjszakai hideg egyre fájdalmasabban adta tudtunkra, hol vagyunk. Mindenesetre elhagytuk már a Magyarország-ira jellemző alföldi részeket.

Lengyelországból még kósza hírek sem érkeztek. Egyébként már vagy húsz éve, amióta szétesett az Osztrák–Magyar Monarchia, és kijelölték a határt Lengyelország és Csehszlovákia között, nem jártak át olyan gyakran és könnyen a határon, mint az osztrákok alatt, amikor rendszerint karavánban közlekedtek, ha fölkeresték a házasságszerzőt, pásztortalálkozókra, búcsúba vagy lagziba mentek, úgy keltek át a hatalmas erdőségeken és a lakatlan hegyvidékeken. Mi tagadás, télidőben még akkoriban

is szünetelt az átjárás. A lengyel–cseh szomszédság idején a két állam hatóságai, bár elvi egyezményt kötöttek a turistaforgalom szabályozásáról, pecsétes határátlépési engedélyt követeltek. Ennek ellenére a vadorzók és csempészek továbbra is ugyanúgy járkáltak oda-vissza megállás nélkül. Most az egyik ország megszűnt létezni a másik számára. Mintha az egyiket vagy a másikat elárasztotta volna a tenger, bár, mint hamarosan meggyőződhettem róla, valójában sem a magyar, sem a szovjet oldalon nem őrizték a határt. Leginkább maga az új helyzet szigetelt el minket, a távolság és az ismeretlentől való félelem volt a határ legszigorúbb őrzője.

Hamarosan meggyőződhattünk erről Borkúton, egy magyar fogadóban, melynek tulajdonosa, R.-né, egy elmagyarosodott zsidó özvegye, aki magyarnak vallotta magát, és ápolta a magyar hatóságokkal kialakított régi jó kapcsolatait. Már a hegyvidéki magány is jóindulatra és élénk érdeklődésre ösztönözte, így R.-né mint zsidó és magyar, együtt érzett velünk ebben a helyzetben, tényleg törődött velünk, és azon törte a fejét, hogyan segíthetne rajtunk. Fogadója elhanyagolt, lerobbant volt, a szobák egy része nem volt beüvegezve, gyászosan nézett ki a régi fürdőépülettel együtt. De a fogadóban nagyon olcsó volt a szállás, és igen kellemesen töltöttük az időt, már csak azért is, mert a fogadósnét föl villanyozta érkezésünk, és, bár óvatosan járt el, komoly erőfeszítéseket tett arra, hogy segítségül hívja a megfelelő embereket. Akkortájt valahogy úgy képzeltük, hogy előbb kiderítjük, mi a helyzet a határon, aztán szerzünk egy megbízható embert, akit átküldhetünk a családkhoz vagy azért, hogy szót értsen velük, vagy akár azért is, hogy hozza át őket Magyarországra. Borkúton vagy a környékén nyilván volt elég csempész, vadorzó meg persze tapasztalt pásztor is, aki ismerte a környéket, rejtekhelyeit, átjáróit és észrevétlen ösvényeit. Beléjük vetettük minden reményünket. Mert egyelőre szóba sem került, föl sem merült, hogy valaki közülünk személyesen menjen át. Tervünket látszólag még az is megkönnyítette, hogy egyelőre csak a lengyel határ túloldalán lévő közeli faluból akartunk megállapodni valakivel, ott volt a nyaralóm, a legutóbbi időkig ott volt a családom egy része, bár az adott pillanatban már ebben sem lehettem biztos. Sajnos akkor még nem is gondoltam arra, hogy ezek a határsávban mozgó hivatásos csempészek, akik most az egyszer a segítségemre lehetnek volna, esetleg nem bíznak meg R.-nében, egyszerű óvatosságból, így másfajta kapcsolatot kellett volna keresnem hozzájuk. R.-nének egyelőre nem sikerült megtudnia semmit, mert a lengyel oldalról még a szellő vagy a visszhang sem sodort át híreket, így a magyar határőrök sem tudtak semmit. Mert csak a vasútvonal vagy az országút melletti őrhelyükre jártak ki, színét sem látták az oroszoknak. Nem is merészkedtek be a hegyek közé, a mellékutak és ösvények közelébe sem mentek, talán nem is akarták megtudni, mi folyik ott. Hamarosan meggyőződhattunk róla, hogy az oroszok oldalán is hasonló volt a helyzet.

Lesben állt már az ősz, ezért nem akartuk vesztegetni az időnket, R.-nénél hagytuk a fiamat, hogy várja a bizalmas értesüléseket, mi pedig elkerültük a vasútvonalat meg a főutat, és beljebb mentünk a hegyek közé. Busszal jutottunk el a lengyel határ előtti utolsó tanyáig. A zsidók, akikkel alkalmunk volt megismerkedni, a csempészek agg pátriárkájához irányítottak minket, aki, mint bizonygatták nekünk, mindent tudott, nem ismert lehetetlent, és maga volt a megtestesült megbízhatóság. Tényleg elég volt egy pillantást vetni a lejtő aljánál álló, számos melléképülettel bővített telephelyére, hogy lássuk, valóságos csempészvárban székel, nyilván vadorzóknak is menedéket nyújt, de a magunkfajta vándor sem találhatna jobb ugródeszkat ennél. Már messziről látszott, hogy a lengyel oldal felől oda vezető nagyon meredek, kanyargós ereszkedő olyan jól elrejtette az ösvényt, hogy aki fönről jött le a fogadó felé, a legutolsó pil-

lanatig rejtve maradt. A csempészek galíciai származású szakállas, agg pátriárkája szívesen látott minket, és megértő volt. De egyelőre nem tudott segíteni rajtunk. El kell ismernünk, teljesen fölélenkült, töprengett, bólogatott, járkált, vizsgálódott, láthatóan profikat is kapacitált. Hasztalan. „Régebben nem így volt – mondta –, hallottam ezt-azt arról, hogy »ment« a dohány is, meg a kalap is – amarra. De erre is »jött« valami. Leginkább vadorzók. Azoknak is dohány kellett. De az osztrákok óta még sohasem álltunk ilyen rosszul, mint most. Azt kell mondanom, hogy teljesen kihalt a határ. Pedig odaát mindenhol rokonok, ismerősök, régi szomszédok meg legelőszomszédok vannak. Az már Lengyelország, úgy ám! Most meg? Mint egy fal, úgy áll előttünk a Csernohora. Itt a világ vége.”

Mihez kezdünk? Nem akartuk föladni. Bejártuk az egész környéket. Jó magasra fölmentünk a kihalt ösvényeken. Odafele már nem volt jószág a legelőkön, néma csönd mindenütt, sehol egy hang, semmi mozgás. Mintha karnyújtásnyira volnának, tisztán láttuk a csúcsokat, sziklákat, hágókat, de még a csúcsok közelében épült menedékházakat is. Tiszta fényben ragyogtak a hegyek, mintha frissen mosták volna őket, sehol egy ködfolt. Meddig tarthat még? Sietnünk kell, nem vesztegethetjük az időt! Mert ha jön a vihar, szinte sarkvidéki tájjá változtatja a hegyvidéket, naphosszat csak gomolyog a köd, aztán megjön a hetes eső, és, ki tudja, lehet, hogy hóval áll el. Ha pedig leesik a hó, nem lehet átjutni, átázik minden, nyoma sincs az útnak, nincs hol meghúzódnia az embernek.

De egyelőre még szép idő volt. A tiszta levegőben szinte elérhetőek voltak a csúcsok. Egyre jobban vonzottak. Olyan közelieknek látszottak! Nem számított, hogy a hegyhátak és a csúcsok között sűrű erdők sötétlettek. Nyolc óra gyalog, mindent egybevéve lehettünk vagy tizenöt órányira a lengyel oldalon lévő nyaralóktól. Hej, ha fölmenénk a hágóba, micsoda kilátás nyílik onnan! Onnan a házamat is lehet látni.

Hangosan gondolkodtam: „Akkor hát mit tegyünk? Várjunk nem tudni, mire, nem tudni, meddig? Amíg tisztázódik a helyzet a határsávban? De hamarosan beborul az ég. Itt lógunk a nyakán ennek a derék aggastyánnak, akit őszintén és komolyan aggaszt, hogy ilyen időket élünk, mégsem tehet semmit. Minek maradnánk? És meddig?” Úgy elbűvölt a csúcsok közelsége és az, hogy ott volt a határ a szemem előtt, hogy jellemző módon meg sem fordult a fejemben, hogy visszamehetnék a sínek mellett, elmehetnék vonattal Kőrösmezőre, azaz egészen a határig, ahol nagyon enyhe az emelkedő, és hamar át lehet érní. Egyébként még hosszú ideig így jutottak át Lengyelországba sokan azok közül, akik visszajártak hozzánk. És talán ott, Kőrösmezőn futárt is könnyebben találtam volna. De ettől nyilván az riasztott vissza, hogy ismert, mintegy hivatalosan kijelölt, nem a magunkfajta lógósoknak való határátkelő volt. Mindenesetre ekkor még nem hoztam semmiféle döntést, pedig közel álltam hozzá, mert úgy tetszett, mi sem könnyebb annál, mint átkelni a hegyláncon a túlsó oldalra, egyszerűen átmenni az egyik faluból a másikba. Hisz nem is olyan régen komolyabb tőrakat is tettem. De ismerve magamat, amennyiben ez egyáltalán lehetséges, tudtam, hogy terem sikeréhez nem annyira bátorításra és buzdításra, mint inkább kijózanító figyelemztetésre volt szükségem. Ha pedig várnak a barátaim, és vízumot is kapok – csitítottam magam –, semmiképpen sem szalaszthatom el az alkalmat egy meggondolatlan, elkapkodott lépéssel. Ezért elég pontos terveket készítettünk a visszatérésre – arra az esetre, ha gyalog indulnék útnak. Szeretném megjegyezni, hogy nem valami rendkívüli bátorság, még kevésbé kalandvágy hajtott, csak egyszerűen valahogy nem hittem el, hogy vannak kiúttalan helyzetek, sőt volt bennem egyfajta öntudatlan, amúgy nem is alaptalannak látszó bizalom, hogy ha baj van, majdcsak szót értek vala-

hogy mindenkivel, tán még az oroszok sem olyan mindenhatók meg nem is olyan retentesekek, mint mondják róluk mindenfelé.

Különös véletlen siettette a döntést. Még aznap este, amikor a barátommal körülnéztünk a határon, viszonylag későn megérkezett a fiam Borkútról egy jónak tűnő, sőt mozgósító erejű hírral. R.-né bizalmas értesüléseket szerzett a magyar hatóságoktól, ezek szerint eddig feszült volt a helyzet a határon, de most minden megoldódott, és megszűnt a feszültség. Állítólag az orosz hadsereg elég nagy létszámú egységeket vezényelt a határ közelébe, ezek ott állomásoztak, de most mindet visszavonták, és már nem is őrzik a határt. „Az más – mondtam magamban –, ha a vasútvonal és az országút melletti határőrállomásokat sem őrzik, akkor még kevésbé őrizhetnek egy magasan fekvő, távoli hegyi tanyát, ahová nem vezet vasút.” Döntöttem: „Korán reggel indulok.” De a fiam is megmakacsolta magát: „Nem engedhetem el egyedül apámat, megyek én is. Egyedül nem mássza meg a csúcsot, elakad valahol vagy eltűnik és vége.”

Pátriárkánk nagyon jól átlátta a helyzetet. Nem marasztalt minket, és csak egyféleképpen segíthetett rajtunk. Keresett nekünk útitársnak és hegyi vezetőnek egy helyi pásztorlányt, Olenkát, aki minden nyáron közvetlenül a határnál legeltette a nyáját, ismerte hát a magyar oldalon az átjárókat és a rövidített útvonalakat. Neki kellett elkísérnie egészen a határig. Elmagyaráztam hát a fiamnak, hogy nekem ez bőven elég, de ő hallani sem akart róla. Ezenkívül, bár rendszerint elég fegyelmezett, most úgy a szívére vette a dolgot, hogy végül magam is meghatódtam, mert jólesett, hogy ennyire aggódik értem. De még azt is elmagyaráztam neki, hogy bármelyik nap megjöhet Budapestre az angol vízuma, és nem kellene halogatnia a munkája szempontjából oly fontos utazást. De ha már ilyen józanul és részletesen elterveztük az egész utat oda-vissza, a kétségek és ellenvetések lassan elvesztették jelentőségüket. Mindennek ellenére mi ketten mozgékonyabbak voltunk, mint a barátunk, akinek ott kellett maradnia. Mert mi hazamentünk Lengyelországba, bár különféle nehézségekkel és talán veszélyekkel kellett szembenéznünk, voltak különféle, cselekvésre ösztönző feladataink is, ő pedig ott marad egymagában, hogy tartsa a kapcsolatot a konzulátusokkal és a határ túlsó oldalán lévő barátaival, nyugtalanságra és passzív türelemre kárhoztatva, akkor is nyugton kellett maradnia, ha majd' szétveti az idegesség.

Még egyszer ellenőriztük a terveinket a legnagyobb alaposággal, megbeszéltük, föltehetően mikor jövünk vissza, és mikor várjon ránk vagy a pátriárka fogadójában, vagy akár egy kicsit följebb, valamelyik ösvényen. De rögtön meg kell mondanom, ezek a tervek, mint hamarosan kiderült, túl optimisták voltak képességeinkhez mérten, és törvényszerűen ilyeneknek is kellett lenniük. Makacsul nem akartunk tudomást venni az úgynevezett kész tényekről, hogy talán inkább repülőre, de legalábbis ejtőernyőre lett volna szükségünk, nem az én megvénült lábamra, különben sem voltam már edzésben. A magyar oldalon lévő utolsó településtől az első lengyel faluig tartott az első szakasz, ez térben elég nagy darab, ráadásul igen fáradságos utat tett ki. Mi pedig még el akartunk jutni személyesen, vagy legalább el akartunk küldeni valakit a hegyi házamból jó messzire, a családjunk otthonába, ahonnan egy hónappal azelőtt útnak indultunk, vagyis majdnem az egész lengyel Kárpátok vonulatán át kellett vágni, ez pedig légvonalban is lehet vagy ötven kilométer. Ráadásul még most sem adtuk föl azt a valóban merész tervet, hogy áthozzunk, akár hordágyon is egy nagybeteg embert, aki mindannyiunknak nagyon fontos volt. Természetesen nem feledkeztem meg a független ukrán politikusokról sem, akiket Lvovból kellett volna minél előbb Magyarországra juttatnom... Mert a döntés után minden lehetségesnek és nem is túl nehéznek látszott. És végeredményben – lehetséges is volt. De ilyen helyzetekben sokkal fontos-

sabb a bátorságnál és az eltökéltségnél a türelem és az erők pontos beosztása. Nekem viszont kihívást jelentettek a nehézségek, égett a talaj a lábam alatt, úgy tekintettem a távolságra és az út viszontagságaira, mintha húszéves volnék, nem pedig ötvenegy, mintha nem lesne ránk az ősz hosszú éjszakáival, köddel és hóval, hanem június elején járnánk. És végül, mintha a Csernohora sánca ugyanaz maradt volna, ami harminc évvel azelőtt volt, egyszerű vízvázlastó, nem pedig világokat választana el.

Magyar László András

KAFKÁNAK SZERETETTEL

I

Régóta vágyott jelmezbálba készült,
kalóz legyen, lovag, Napóleon?
míg végül hosszas fejtörés után
kitinpáncélt öltött és csápokat:
fess, kékesen zöld, nagy futrinka lett.

Hogy feltűnést ne keltsen, csak sötétben
mert taxit hívni, órát várt a liftre,
nehogy kilessék fényes szárnyait.

A kastélyban már régen állt a bál,
mikor megérkezett. Libériás inas
fogadta: „Kérem, kit jelenthetek?”
„Nevem Josef K.” „Ismerős e név,
de nálunk, sajnos, nincs ma jelmezes bál...
nos, értesítem majd a ház urát.
Csak várjon itt.” Várt, izzadt jelmezében.

Más szolga jött: „Kövessen. Erre kérem.”
Sötét alkóvon vezetett az út,
vibráló, sápadt, sárga lámpafényben,
a gyomra fájt, feszült hólyagja is.

Homályos udvar tárult most elé,
két férfi jött, karjánál megragadták
és hátravitték, némán, szakszerűen.
Ott várta már egy óriás bakancs,
amely kegyetlen-gyorsan eltaposta.

Mesének ennyi mára épp elég.